

Türkiye’de Türbe Mimarisi Araştırmaları

Hakkı ÖNKAL*

TÜRKİYE’DE YAKLAŞIK bir yüz yıllık geçmişi olan türbe mimarisine ilişkin araştırmalar, biri tipolojik diğeri terminolojik temelde yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, mimari tanıtım ve analizlerin dışında, kültürel ve folklorik yönleri de kapsayan geniş bir etüt alanını oluşturur.

Mezar yapılarının farklı İslam toplumlarında farklı adlarla anıldıkları; Arap toplumlarında bu yapılara “kubbe”, Farsça konuşulan bölgelerde “künbed” ve Türk toplumlarında ise “türbe” veya “türbet” denildiği malumdur. Kitabelerinde ve kaynaklarda bu yapılar bazen “ravza”, “meşhed”, “makber” gibi daha farklı şekillerde anılmışlarsa da bunlar özel anlamlar kazanarak mahalli bir kullanımla sınırlı kalmışlardır.

Mimarlık ve sanat tarihi araştırmalarında, metodolojik bir tercihle bu yapılar, tipolojik özellikleri ve bilhassa dış üst örtüleri dikkate alınarak gruplandırılmış ve böylece yukarıdaki genel kavramlar hususi bir mahiyet kazanmıştır. Biri dikey bir yükseliş temayülü gösteren diğeri kubbeli prizma formundaki mezar yapılarının, sanat tarihi araştırmalarında künbed ve türbe şeklinde anılmasıyla ilgili tercih, bazen bunlara “kule mezar”, “kubbeli kare” veya “vertikal”, “horizontal” karakterli mezar yapıları denilmesiyle de paralellik gösterir. Bununla birlikte, bu tipolojik gruplandırmaya, birtakım pratik zorluklar nedeniyle, araştırmalarda ve yayınlarda tam olarak uyulamamış ve “türbe” kavramı, “künbed”i de kapsayacak şekilde daha yaygın bir kullanıma mazhar olmuştur. Bunda ayrıca, bugün “künbed” olarak adlandırılan bazı mezar yapılarının kitabelerinde “türbe” olarak zikredilmelerinin ve yazılı kültürümüzün sürekliliğinin de amil olabileceği unutulmamalıdır.

Mimarinin diğer kollarına paralel olarak türbe mimarisinde de, araştırmanın sınırlarının belirlenmesinde değişik kriterlerin tercih edildiği bilinir. Bunda bazen coğrafya veya bölge esas alınmış, bazen bir dönem araştırma

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

sınırlarını belirlemiş, bazı hallerde bu iki unsur birlikte dikkate alınmıştır. Ayrıca, yapı tipleri, belli bir ailenin üyelerine ait oluş, bir külliye veya manzumeye dâhil bulunma keyfiyeti de konunun sınırlandırılmasında belirleyici olmuştur. Bunların dışında türbeler, şehir monografilerinde, muhtelif kataloglara dâhil olarak, üslup özellikleri dikkate alınarak, tek bir mimara ait olmaları nedeniyle ve nihayet münferiden incelenmişlerdir.

Bu mimarlık ve sanat tarihi inceleme yöntemlerinin yanı sıra türbeler, kitabeleri, dinî inançlarla ilişkilendirilmeleri ve şifa kaynağı olduklarına dair halk inançları çerçevesinde kültürel ve folklorik yönleriyle de araştırılmıştır.

Türkiye'deki türbe mimarisi ile ilgili Türk araştırmacıların çalışmalarını esas alan bu değerlendirmenin ana temasını, mimarlık ve sanat tarihi yönüyle ilgili araştırmalar oluşturmakla birlikte, türbe kitabeleriyle ilgili yayınların bu alana katkıları dikkate alınarak bu çalışmalara da değinilmesi uygun görülmüştür. Buna karşılık Türk sanatı ve mimarisinin anlaşılması ve tanıtılması konusunda çok büyük hizmetleri ve katkıları olan A. Gabriel, H. Wilde, J. Strzygowski, E. Diez, H. Glück, E. Kühnel, K. Otto-Dorn, K. Erdmann ve G. Goodwin gibi Batılı araştırmacıların çalışmaları ve yayınları bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Bu öncü araştırmacıların Türk sanatına katkıları, Oktay Aslanapa'nın "Türk Sanatı Araştırmalarının Gelişmesi" adlı bildirisinde değerlendirildiğinden,¹ bunlara ayrıca değinmek ihtiyacı duyulmamıştır.

Türk sanat tarihçileri arasında Batı ve Bizans sanatı ile geleneksel Türk el sanatlarında yoğunlaşanların dışında, türbe ile ilgilenmemiş, bir veya birkaç türbeyi araştırıp yayımlamamış araştırmacı yok denecek derecede azdır. Bu nedenle bu çalışmada bir veya birkaç türbenin incelendiği makaleler, kataloglarda veya bir külliye ve manzumeyi tanıtım yazılarında türbeye de yer veren yayınlar, değerlendirme dışında tutulmuştur. Buna göre, bir dönemi, bir bölgeyi, bir türbe tipini esas alıp bu yapıları topluca inceleyen veya monografilerde çok sayıda türbeyi tanıtan ve birçok türbenin kitabesini yayımlayarak sanat tarihi araştırmalarına katkı sağlayan çalışmalar bu değerlendirmenin ana temasını oluşturmuştur.

Modern çalışmaların değerlendirilmesine geçmeden önce, bu etüde XVII. yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında Osmanlı topraklarında bulunan pek çok kenti gezerek bu kentlerdeki tarihî yapıları ve bu arada türbeleri tanıtan Evliya Çelebi ve onun *Seyahatnamesi*'yle başlamak bir hakşinaslık olacaktır. İlk cildini İstanbul'a hasreden ve başta sultan türbeleri olmak üzere buradaki rical ve evliya türbelerini kendi renkli ifadesiyle anlatan Evliya Çelebi, on ciltlik eserinin diğer bölümlerinde de, gördüğü, ziyaret ettiği türbeleri tanıtmış, onların etrafında halelenen rivayet ve efsaneleri de naklederek bu yapıların

¹ Oktay Aslanapa, "Türk Sanatı Araştırmalarının Gelişmesi", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu*, İzmir, 2002, s. 45-52.

sadece görünüşlerini değil aynı zamanda ruhaniyetlerini de aktaracak bir anlatımı yeğlemiştir.

Evlia Çelebi'nin *Seyahatname'si*, yazma nüshalar esas alınmak suretiyle, ilk altı cildi 1314-1318 /1896-1900 yılları arasında, yedinci ve sekizinci ciltleri 1928'de, dokuzuncu ve onuncu ciltler ise 1935 ve 1938 yıllarında yayımlanmıştır.² Türk kültür tarihinin bu benzersiz kaynağı, türbelerin aidiyeti, ziyaretçilerin buralara gösterdiği ilgi, türbelerde görevlilerin sayısı ve vazife sahaları, bu yapıların çevreleri ve bahçeleri ve nihayet mimarileri, kitabeleri ve bezemeleri hakkında bilgi vererek türbe araştırmalarında aranan ve vazgeçilemeyen bir başvuru kitabıdır.

Münhasıran bir grup türbeyi ele alan ilk çalışma, Ahmed Tevhid'in "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri" adlı makalesidir.³ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'*nda yayımlanan bu makalenin ilk bölümünde Osman ve Orhan Gazi türbeleri incelenmiş, ikinci bölümde ise diğer dört sultanın türbeleri ile birlikte Muradiye'deki türbeler topluluğundan beşi hakkında bilgi verilmiştir. Makalede yapıların mimari ve tezyinî özelliklerinden ziyade kitabeleri, puşide ve levha yazıları, türbelerde medfun bulunanların kimlikleri anlatılmış ve türbelere yapılan teberrukat ayrıntılı bir şekilde incelenip tadat edilmiştir. Mimari tanıtıma çok az yer verilmiş ve hatta Osman Gazi Türbesi'nin tavsifi için referans olarak Ch. Texier'nin *Küçük Asya'sı* gösterilmiştir. Makalenin başlığı sadece ilk altı padişah türbesinin ele alındığı intibahı uyandırıyor da, onlardan ayrı olarak Muradiye türbelerinden bir bölümü de yukarıda zikredilen esaslar dâhilinde incelenmiştir. Bugün artık Şehzade Ahmed'e ait olduğu kabul edilen türbe Ahmed Tevhid tarafından Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa'ya ait olarak gösterilir. Bu husus yapıların kitablesiz, belgelerin dağınık olmasıyla alakalıdır. Bu makale bize, bugün tamamen çıplak türbelerimizin, vaktiyle, tezhipli yazma mushaf ve cüzler, şamdanlar ve hatlar ile zengin birer mahal olduklarını tasavvur etmemize imkân verir.

Halil Edhem'in 1334 yılında yayımlanmış, *Kayseriyye Şehri* adlı kitabı,⁴ onbir türbeyi mimari ve tezyinî özellikleri, kitabeleri, bâni veya medfun kişilerin tarihî şahsiyetleri ile tanıtan önemli bir kaynaktır. Kitabın Latin harfleriyle neşri genç nesillerin istifadesini artırmıştır.⁵

Sanat tarihi araştırma usul ve yöntemlerinden biraz uzak olmakla birlikte bu alana ciddi katkısı olan bir grup çalışmadan bahsedilmelidir. Bunların başında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın iki ciltlik *Kitabeler'i* ile Rıdvan Nafiz'le

2 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I-X, İstanbul, 1314 (M 1896)-1938.

3 Ahmed Tevhid, "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 16. ve 17. cüz, İstanbul, 1328, s. 977-981, 1047-1060.

4 Halil Edhem, *Kayseriyye Şehri*, İstanbul, 1334.

5 Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Ankara, 1982.

birlikte hazırladıkları *Sivas Şehri*, İbrahim Hakkı Konyalı'nın şehir tarihleri, Abdürrahim Şerif Beygu'nun Ahlat ve Erzurum'daki eserlerin kitabelerini veren yayınları, Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*, Ali Kemali'nin *Erzincan Tarihi*, S. Fikri Erten'in *Antalya Vilayeti Tarihi*, Mehmet Nermi Haskan'ın *Eyüp Tarihi* ve nihayet Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*i bunlardandır.⁶ Bu eserlerin büyük çoğunluğu 1950'li yıllardan önce yayımlanarak henüz emekleme dönemindeki türbe çalışmalarına önemli katkı sağlamıştır. Bunlardan İbrahim Hakkı Konyalı'nın eserleri gibi bir kısmı, sadece kitabelerin tesbiti ve neşri ile sınırlı kalmamış, bu eserler aynı zamanda türbelerle ilgili vakfiyeleri, şer'îye sicillerini de değerlendirerek yapıların tarihlendirilmeleri, banileri, tamirleri ve ustaları gibi birçok hususta çok yararlı birer kaynak mahiyeti kazanmışlardır.

Son yıllarda hazırlanıp yayımlanmış bir çalışmayı da bu grupta kabul edip zikretmek uygun olacaktır. Osmanlı döneminin ilk iki yüz yıllık periyoduna ait mimari eserlerin yazılarını inceleyen Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı* adlı eseri, bu dönemdeki türbelerin kitabe ve diğer yazılarını olabildiğince doğru okunuşlarıyla araştırmacıların hizmetine sunmaktadır.⁷

Türkiye'de bir döneme ait türbeleri topluca bilimsel bir yöntemle inceleyen ilk çalışma, 1962 yılında tamamlanan Oluş Arık'ın *Beylikler Devri Sonuna Kadar Anadolu Türbeleri* adlı doktora tezidir. Ne yazık ki bu çalışma bütünüyle, tarihli olan bir grup dışında, okuyucuya ulaşamamıştır. Ancak onun geniş bir özeti, tamamlanışından yedi yıl sonra, 1969'da, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" adıyla araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.⁸ Türbelerin dış gövde biçimleri ve örtüleri esas alınarak ayrıntılı bir şekilde gruplandırıldığı bu çalışmada iki ana tip belirlenmiş ve bunlar vertikal ve horizontal karakterli türbeler olarak adlandırılmıştır. Vertikal türbe grubuna kübik gövdeli ve kubbeli türbeleri de dahil eden Arık, yukarıda zikredilen kule mezar-kubbeli kare veya künbed-türbe tiplerinden biraz ayrılarak horizontal gruba eyvanlı türbeleri dahil eder. Selçuklulardan XV. yüzyıl ortala-

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kitabeler I, II*, İstanbul, 1927, 1929; İsmail Hakkı Uzunçarşılı-Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, İstanbul, 1928; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960; a.mlf., *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964; a.mlf., *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, İstanbul, 1967; a.mlf., *Abideleri ve Kitabeleri ile Ak-saray Tarihi I, II, III*, İstanbul, 1976; Abdurrahim Şerif Beygu, *Ahlat Kitabeleri*, İstanbul, 1932; a.mlf., *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1936; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi I, II*, İstanbul, 1327-1330, 1329-1332; Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul, 1932; S. Fikri Erten, *Antalya Vilayeti Tarihi*, İstanbul, 1940; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, İstanbul, 1996; H. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'yi*, İstanbul, 1281.

7 Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001.

8 Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, sy. 11, 1967, Ankara, 1969, s. 57-100.

rına kadarki geniş bir dönemde Anadolu’daki türbelerin ayrıntılı tipolojik özelliklerini belirleyen bu çalışma, sonraki türbe araştırmaları için bir rehber niteliği kazanmıştır. Detaya girilmeksizin türbelerin biçimsel özelliklerinin tanıtılması, bu yapıları etraflıca tanıtan sonraki çalışmalarını gerekli kılmıştır.

Hemen hemen aynı yıllarda hazırlanmış ve türbe formlarını da konu alan diğer önemli bir çalışma, yine yayımlanmamış olan Haluk Karamağaralı’nın *Anadolu’da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserlerinin Plan ve Form Özellikleri* adlı doçentlik tezidir.⁹ Bu araştırmada, kule eğilimi gösteren türbeler, “künbed” kavramı içinde değerlendirilmiş ve yukarıda zikredilen vertikal gruptaki mezar yapıları bu başlık altında toplanmıştır. Böylece her iki araştırmada da yapıların karakteristik özellikleri ortak bir benimsenlikle değerlendirilmiş ve fakat bunlar farklı terminolojilerle ifade edilmiştir. Künbed grubu dışında kalan türbeleri, Haluk Karamağaralı, genel bir çerçeve içinde, “eyvan türbeler” ve “eyvanla künbedin terkiibinden meydana gelen türbeler” olarak tipolojik bir ayırımı tabi tutmuştur. Türbelerin dış gövde formlarını dikkate alarak yapılan bu iki çalışmada belirlenen tipolojiler, sonraki araştırmacılar için önemli iki menba olmuştur.

Bu tipoloji içinde yer alan bir grup türbenin daha iyi tanınmasında önemli bir katkısı olan çalışma, 1968’de yayımlanan Metin Sözen’in “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler” adlı geniş makalesidir.¹⁰ İTÜ Mimarlık Fakültesi’nin yayınladığı *Anadolu Sanatı Araştırmaları I* dergisinde yayımlanan makalede, eyvan tarzındaki on dört türbe, plan, kesit ve resimleriyle etraflıca tanıtılmış ve Gömeç Hatun Türbesi’nin mahiyetinin ne olduğu ile ilgili tartışmaları geride bırakan araştırmalara güçlü bir destek verilmiştir. Bu makale ayrıca, belli bir grup türbenin müstakillen incelenebileceğine dair metodolojik bir örnek olmuştur.

Ali Kılıcı’nın 2007’de yayımlanan *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*¹¹ adlı çalışması, bu tarzın diğer bir ürünü olarak gösterilebilir. Başlıkta zikredilen dönemdeki baldaken türbeler-
açık türbelerin diğer varyasyonları değerlendirmeye katılmaksızın- tanıtılmış ve bunlar kendi içinde tipolojik gruplara ayrılmıştır. Kitabın başlığında ve özellikle çoğu derleme plan ve kesitlerin tanziminde özensizlikler görülür. Buna karşılık, erken devir dışındaki dönemlerde ve bugünkü hudutlarımız dışında kalan Doğu Avrupa kentlerinde inşa edilmiş baldaken tarzı türbelerin değişik yönleriyle listelerinin verilmesi ve bu tipteki türbelerin büyük bir kısmının bir kitapta toplanması alana bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

9 Haluk Karamağaralı, *Anadolu’da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserlerinin Plan ve Form Özellikleri*, Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1965.

10 Metin Sözen, “Anadolu’da Eyvan Tipi Türbeler”, *Anadolu Sanatı Araştırmaları I*, İstanbul, 1968.

11 Ali Kılıcı, *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*, Ankara, 2007.

Öteki mimari yapı tiplerinin yanı sıra türbe mimarisini de ele alan büyük bir külliyyat, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin başlangıcından Fatih devrinin sonuna kadarki mimari eserleri inceleyen dört büyük ciltlik eseri, bu alanda da başlıca bir müracaat kaynağıdır. Fatih dönemi ile ilgili bölümünün 1953'te yapılan ilk baskısının ardından, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Fatih döneminin sonuna kadarki yapıları ele alan kitap, yeniden düzenlenen şekliyle 1966'da yayınlanmağa başlanmış ve 1974'te dördüncü cilt yayımlanarak son şeklini almıştır.¹² Her ne kadar, bu eserde millî hudutlarımızın dışında kalan türbeler de incelenmişse de, türbelerin büyük çoğunluğunun, Anadolu, İstanbul ve Doğu Trakya'da bulunduğu gözardı edilmemelidir. Kitapta, mimari bakımdan daha az önemli olan türbeler bir tarafa bırakılacak olursa, etüt edilen diğer mezar yapıları yerlerinde incelenerek plan ve kesitleri titizlikle çizilmiş ve metinler resimlerle desteklenmiştir. Dört ciltte 140 civarında türbe incelenmiştir ki bu, herhangi bir katalog çalışmasında yer alan yapı sayısının ortalamasının üstünde bir araştırmaya tekabül eder. Ayrıca ele alınan türbelerin sadece basit bir tavsifi ile yetinilmemiş, tartışmaya açık yönleri varsa bunlar tartışılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. Bazı önemli yapılar, müstakil bir risale mahiyeti taşıyacak kadar geniş bir şekilde ele alınmış ve yapılar her yönüyle etraflı bir şekilde araştırılmıştır. Bunlar yapılırken vakfiyeleri, şer'îye sicilleri, arşiv belgeleri değerlendirilmiş yapıya ait kitabeler ve diğer yazılar metinleriyle verilmiştir. Osmanlıca kitabelerin Latin harfleriyle okunuşlarının, Arapça olanların anlamlarının verilmeyişi, günümüz okurları için güçlük oluşturan hususlardır.

İkinci baskısı da yapılan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bu büyük eserinin, Osmanlı'nın erken dönem türbeleri için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliği sürmektedir. Okuyucu tek bir yapıyı arayacaksa, Osmanlı sultanlarının sultanlık dönem sıralamasını, bu dönemdeki kentlerin alfabetik sıralamasını, kentlerde veya diğer merkezlerdeki yapı gruplarını ve yapı içinde yine alfabetik sıralamasını bilmek zorundadır. Külliye yapıları bir arada değerlendirilmiştir. Elbette ki bu aşamada, fihrist ve daha ayrıntılı olarak endeks yardımcı olabilmektedir. Bu yöntem, yapı gruplarının kronolojik gelişimini takipte zorluklar çıkarmakla birlikte, yapıların titiz, dikkatli ve ayrıntılı incelenmesi kitabın başlıca başvuru eseri olma özelliğine hâle getirmemektedir.

Bu külliyyatın devamı mahiyetinde olan *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) ve Osmanlı Mimarisinde Kanuni Devri*

12 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402)*, İstanbul, 1966; a.mlf., *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451) II*, İstanbul, 1972; a.mlf., *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul, 1973; *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481) IV*, İstanbul, 1974.

(*İstanbul*) adlı iki cilt,¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi’nin çalışmalarındaki usulü benimseyen takipçisi Yüksek Mimar İ. Aydın Yüksel tarafından hazırlanıp yayımlanmıştır. Aynı usulün benimsenip hemen hemen aynı özellikte basılmış bu iki kitapta, II. Bayezid ve Yavuz Selim dönemlerinin bütün merkezlerindeki, Kanuni döneminde ise İstanbul’daki türbeler ele alınıp tanıtılmıştır. Bu sonuncularda yapılar, daha sınırlı bir çerçevede tafsil edilmiştir.

Yine değişik türdeki yapıları inceleyen fakat çok sayıda türbeye de yer veren diğer önemli bir kitap, alanın duayeni Oktay Aslanapa’nın 1973’te yayımlanan *Türk Sanatı II* adlı eseridir.¹⁴ Anadolu Selçuklularından Beylikler devrinin sonuna kadarki zaman zarfında inşa edilen türbelerden elliden fazlası, künbed ve türbeler alt başlığı altında incelenmiştir. Ana hatlarıyla, kronolojik bir sırayla ve iki ana tipin karma sunumuyla ele alınan türbeler resimlerle desteklenerek tanıtılmıştır. Kitapta tanıtılan türbelerle ilgili bilgiler, muhtasar fakat ufuk açıcı niteliktedir.

Aynı müellif, yukarıda zikredilen kitabında yer vermediği Osmanlı türbelerini, iki ayrı kitap bölümünde ele alıp tanıtmıştır. *Türk Tarihi II*¹⁵ adlı eserin bir bölümünü oluşturan “Osmanlı Türbeleri” adlı kısımda, Muradiye türbeler topluluğuna dâhil yapılar ile İstanbul’daki sultan ve şehzade türbeleri resimler eşliğinde, fazla tafsilata girilmeksizin tanıtılmış ve özlü bilgiler verilmiştir. Oktay Aslanapa’nın 1986 yılında yayımlanan *Osmanlı Devri Mimarisi*¹⁶ adlı kitabının sonunda, yine “Osmanlı Türbeleri” başlığını taşıyan bölümde, küçük ilavelerle aynı türbeler anlatılmıştır. Bunlarda Osmanlı saray ve çevresindeki türbelerden bir kesit sunulmak suretiyle Osmanlı türbe mimarisinin genel karakteristiği verilmeye çalışılmıştır.

Rahmi Hüseyin Ünal, Doğu Anadolu’dan iyi bilinmeyen on yedi türbeyi incelediği makalesinde, türbelerin menşei meselesi ile Anadolu’daki mezar yapılarının form özelliklerini kısaca açıkladıktan sonra türbeleri gövde biçimlerine göre gruplandırıp tanıtır.¹⁷ Özellikle titiz çalışılmış desenleriyle dikkati çeken bu çalışmada yazar, Gevaş’taki Halime Hatun Türbesi’nin kitabesiyle ilgili değerlendirmesinde, önceki araştırmacıların “Halime” olarak okudukları ismi, “Celme” şeklindeki okumayı teklif etmişse de tartışma halen devam etmektedir. Bu çalışmada yapılar ayrıntılı bir şekilde ele alınıp tanıtılmış, bir kısmı yıkık türbelerin dahi planları verilerek eserlerin daha iyi anlaşılmasına

13 İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, (886-926/1481-1520)*, V, İstanbul, 1983; a.mlf., *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri, (926-974/1520-1566)*, İstanbul, VI, 2004.

14 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul, 1973.

15 Oktay Aslanapa, “Osmanlı Türbeleri”, *Türk Tarihi II*, İstanbul, 1977, s. 255-270.

16 Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

17 Rahmi Hüseyin Ünal, “Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Künbetleri Hakkında Notlar”, *Vakıflar Dergisi*, XI, Ankara, 1976.

çaba gösterilmiştir. Resim, desen ve planlar haricinde kırk iki sahife olan çalışmada, Celme Hatun, Zartul ve Kızıl künbedler gibi bazı türbeler müstakil birer monografi mahiyetinde etraflıca tanıtılmış ve varsa kitabeleri metinleriyle verilmiştir. Makale, sanat tarihi araştırma yöntemlerine tam olarak uyan ve münhasıran türbeleri ele alan bir çalışma olarak dikkati çeker.

Taşdığı başlık itibariyle bir şehir monografisi olmakla beraber Nermin Tabak'ın *Ahlat Türk Mimarisi* adlı kitabı,¹⁸ çoğunluğunu mezar yapılarının oluşturduğu türbe mimarisine ilişkin küçük bir kitaptır. Zira çalışmanın dörtte üçü türbelere ayrılmış ve değerlendirmeler de bu yapılar üzerinden yapılmıştır. Sınırlı bir çerçevede yapılmış fakat önemli bir merkezdeki yapıları tanıtan bu araştırma, erken bir çalışma olması ve yayımlanma şansı bulması bakımından müsbet bir adım olarak telakki edilmelidir.

Rahmi Hüseyin Ünal "La Part des Cherheurs Turcs dans L'Études de L'Art Turc" adlı makalesinde türbe mimarisi ile ilgili olarak Orhan Tuncer ve Hakkı Önkal tarafından iki doktora tezinin hazırlanmış olduğundan ve bunların henüz yayımlanmadığından bahseder.¹⁹ Her ikisi de 1977'de tamamlanmış bu iki tezin gün ışığına çıkması çok geç olmuş, birincisinin ilk cildi 1986 yılında yayımlanma şansını bulurken ikincisi 1996 yılını beklemek zorunda kalmıştır. Orhan Cezmi Tuncer, bu çalışmasını daha da genişleterek *Anadolu Kümbetleri* adı altında üç büyük cilt halinde kendi imkânlarıyla yayımlamıştır. Selçuklu dönemine hasredilen I. cilt 1986 yılında basılmış, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine tahsis edilen II. ve III. ciltler 1991 ve 1992'de yayımlanmıştır.²⁰ Kitap, başlığında da anlaşılacağı üzere, sadece üst örtüsü külah olan mezar yapılarını içermekte, buna karşılık bir kubbe ile örtülü olanları kapsam dışında tutmaktadır. Künbed ve türbe ayırımına titizlikle uyulan geniş kapsamlı tek çalışma O. C. Tuncer'in bu kitabıdır, denilse sezâdır. Kitapta takip edilen usul, alfabetik sırayla ele alınan kentlerdeki mezar yapılarının kronolojik olarak incelenmesidir. Birinci ciltte, Anadolu yapılarının incelenmesine geçilmeden önce Anadolu Selçuklu Devleti öncesi bazı devletlere ait mezar yapıları, mevcut araştırmalardan yararlanılarak tanıtılmış sonra Anadolu Selçuklu dönemi künbedlerinin kataloğu verilmiştir. Yapılar, özellikle temiz cephe çizimleri eşliğinde etraflıca tanıtılmış ve teferruat sayılabilecek teknik bilgi ve ölçüleri verilmesinde beis görülmemiştir. Ancak bu kadar ayrıntılı teknik konulara girmek bazı talihsizliklere de yol açmış ve mesela, alt katlarının olmadığı iddia edilen Erzurum Üç Künbedler grubuna dâhil kare planlı türbe ile Kayseri'deki Han Camii Türbesi'nin cenazelik katlarının varlığı 1976 yılın-

18 Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul, 1972.

19 Rahmi Hüseyin Ünal, "La Part Des Chercheurs Turcs Dans L'Étude De L'Art Turc", *Études Médiévales et Patrimoine Turc*, Paris, 1983, s. 76.

20 Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, 3 c., Ankara, 1986, 1991, 1992.

daki çalışmalar sonrasında ortaya çıkarılmıştır. Yine alışılmış ilmî usullerin dışında bir tercihle giriş, kitabın sonuna, değerlendirme ve sonucun önüne alınmıştır. Altmıştan fazla mezar yapısının incelendiği ilk ciltte, değerlendirme de çok ayrıntılı tutulmuş ve yapılar çok değişik yönleriyle analiz edilmiştir.

Aynı yöntemin ikinci ve üçüncü ciltlerde de sürdürüldüğü ve bunlarda Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait künbedlerin tanıtıldığı görülür. İkinci ciltte alfabetik kent sıralamasına göre Kayseri'ye kadarki kentlerde bulunan mezar yapıları incelenmiş, üçüncü ciltte ise diğer kentlerdeki ile 'Değerlendirme'ye yer verilmiştir. Toplam 239 yapının incelendiği bu üç büyük ciltlik kitap çok sayıda resmi de ihtiva eder. Çalışma, künbed tarzındaki mezar yapılarıyla ilgili çok ayrıntılı teknik bilgi içeren ve kaliteli çizimleriyle temayüz eden bir kitap olma özelliğini haizdir.

1977'de tamamlanan ancak yayımlanması 1996 yılını bulan diğer çalışma, Hakkı Önkal'ın *Anadolu Selçuklu Türbeleri* adlı doktora tezidir. Anadolu Selçuklu dönemindeki mezar yapılarının incelendiği çalışmada, künbetler de türbe kavramı içinde değerlendirildiğinden döneme ait 110 civarında eser tanıtılmış ve bunlar gövde tiplerine göre sınıflandırılarak kendi içlerinde kronolojik bir sırayla incelenmiştir.²¹ Plan ve kesitler küçültülerek ilgili kısmın sonuna yerleştirilmiş, çok sayıdaki resim kitabın arkasında toplanmıştır. Bu husus metnin resimler eşliğinde rahat takibini engellemektedir. Kitabelerin Arapça metinlerinin de verildiği kitapta çok sayıda baskı hatası mevcuttur. Etraflıca incelenen çok sayıdaki türbenin tek ciltte toplanması, yeterli sayıda resim ihtiva etmesi, plan ve kesitleri ile çalışma, alanın ilgilileri için bir el kitabı hüviyetini kazanmıştır.

Hakkı Önkal'ın kitap olarak yayımlanan diğer bir çalışması *Osmanlı Hanedan Türbeleri* adlı doçentlik tezidir. 1982'de tamamlanan fakat 1992'de yayımlanan kitap, Osmanlı hanedan üyelerine ait 51 türbe içerir.²² Katalog öncesinde, Osmanlı devri üslup açısından dört kronolojik döneme ayrılmış ve türbeler bu bölümlerde değerlendirilmiştir. Katalogda yapılar kronolojik sırayla tanıtılmış, plan, kesit ve resimlerle metin desteklenmiştir. Resim sayısı yeterli değildir. Oktay Aslanapa'nın muhtasar tuttuğu yukarıda zikredilen çalışmasından sonra bu kitap belli bir boşluğu doldurmuştur.

Aynı müellifin bu alandaki bir başka çalışması, Beylikler devrinden küçük bir kesit sunan *Tire Türbeleri* adlı kitabıdır.²³ 1991'de basılan kitapta, Tire'deki mezar yapılarını kronolojik bir sırayla sanat tarihi araştırma yöntemlerine göre incelenmekte ve çalışma bir değerlendirme bölümü ile sona ermektedir.

21 Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996.

22 Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992.

23 Hakkı Önkal, *Tire Türbeleri*, Ankara, 1991.

Akademik çalışmalarının önemli bir bölümünü türbelere hasretmiş²⁴ Hakkı Önkal, bir bakıma bu çalışmalarının küçük bir muhassalasını, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2* adlı eserde kitap bölümü olarak yazdığı “Türbeler” ile ortaya koymuş²⁵ ve benimsediği yeni görüşlerini burada özetlemiştir.

Aynı kitapta Alev Kuru, “Kayseri’deki Eratna Türbeleri”ni, gövde tipleri ve plan özelliklerini dikkate alarak incelemiştir.²⁶ Her iki çalışmada da editörler plan ve kesitlere yer vermemişlerdir.

Vakıflar Dergisi’nde yayımlanan makalesiyle²⁷ Behçet Ünsal, İstanbul türbelerini gövde ve plan özellikleriyle değil, yüzyılları baz alan üslup özellikleriyle değerlendirir. Böylece önemli görülen 135 türbe, klasik öncesi, klasik, son klasik, barok ve ampir, eklektik, neo-klasik olmak üzere beş ana kategoriye ayrılmış ve yapıların bir kısmı ana hatları ile tanıtılmıştır. Bu stil araştırmasında yüzyıllar arasındaki farklılıklar belirtilmeye çalışılmış ve böylece üslup özellikleri ortaya konulmak istenmiştir. Makale, türbelerin farklı bir gözle değerlendirildiği ilgi çekici bir deneme olarak telakki edilebilir.

Türbelerin farklı bir açıdan ele alındığı başka bir makale, Gönül Öney’in İran ve Anadolu Selçuklu türbelerini mukayese ettiği çalışmadır.²⁸ *Yıllık Araştırmalar Dergisi*’nde yayımlanan makalede, her iki coğrafyadaki belli dönemlere ait türbeler on bir ayrı yönden kıyaslanmakta ve mezar yapılarının ortak ve farklı özellikleri belirlenmektedir. Makalenin son bölümünde İran etkileri taşıdığı düşünülen Anadolu’daki tuğla türbelerden bir kısmı kısaca tanıtılmaktadır. Ayrı bölgelerdeki türbelerin ayrıntılı bir şekilde mukayesesi, yine ilginç bir deneme olarak kabul edilmelidir.

1986’da yayımlanan *Mimar Sinan* adlı kitabında²⁹ Aptullah Kuran, Sinan’ın yapılarını tanıtırken türbelerine de yer verir. Külliyele dâhil türbeler daha tafsilatlı anlatılmıştır. Kitabın IV. Eki kısa kataloğa ayrılmış ve tezkerelerde kayıtlı Sinan türbeleri bu bölümde alfabetik sırayla kısaca tanıtılmıştır. Aptul-

24 Araştırmacının bir grup türbeyi ele alıp tanıttığı ve değerlendirdiği diğer üç çalışma için bkz. Hakkı Önkal, “Sinan’ın Türbe Mimarisi”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, İzmir, 1989 s. 61-105; a.mlf., “Osmanlıların Türbe Mimarisi”, *Ethem Ruhi Fiğlalı’ya Armağan*, Ankara, 2002, s. 255-265; a.mlf., “Eyüp Türbeleri”, *Eyüp Sultan Sempozyumu I-VIII, Tebliğler Seçme Metinler*, İstanbul, 2005, s. 75-80.

25 Hakkı Önkal, “Türbeler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ankara, 2006, s. 351-369.

26 Alev Kuru, “Kayseri’de Eratna Türbeleri”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ankara, 2006, s. 371-388.

27 Behçet Ünsal, “İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması”, *Vakıflar Dergisi*, XVI, Ankara, 1982, s. 77-120.

28 Gönül Öney, “İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ankara, 1981, s. 41-66.

29 Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986.

lah Kuran, tek bir mimara ait türbeleri topluca ve bir arada inceleme yöntemi- ni kullanmıştır.

Aynı metotla Sinan’ın türbelerini inceleyen diğer bir araştırmacı Hüsrev Tayla’dır. “Mimar Sinan Türbeleri” adlı makalesinde³⁰ yazar, türbelerin tarihî gelişimini kısaca naklettikten sonra Sinan’ın türbe yapılarını, plan tiplerine, örtü sistemine ve kubbe sistemine göre gruplandırıp kısa bilgiler verir. Çoğu başka yayınlardan alınmış çok sayıdaki plan, cephe resmi ve kesit makaleye eklenmiştir. Hüsrev Tayla ele aldığı türbelerin ayrıntılı plan tasnifinden başka söz konusu mezar yapılarının teknik özelliklerine de vurgu yapmış ve hatta örtü sisteminden ayrı olarak bir de kubbe sistemi üzerinde durmuştur.

Türbeler ve mezarlıklar kenti diye de bilinen Eyüp’ün türbelerini Yıldız Demiriz tanıtır. Hz. Ebu Eyyüb el-Ensârî’nin türbesi etrafında toplanan çok sayıda türbe, 1989’da yayımlanan *Eyüp’de Türbeler* adlı kitapta³¹ incelenir. Yapılar plan özelliklerine göre gruplandırılmıştır. Bir grup türbe için Yıldız Demiriz, “üstü açık küçük hazireler” demeyi tercih etmiştir ki, biz bu tip mezar yapılarına “çarduvar açık türbe” demeyi yeğliyoruz.³² Sayın Demiriz, Eyüp Türbesi’ni ayrıca yayımlayacağı açıklamasıyla, kitabına söz konusu türbeyi dercetmemiştir. Eyüp’ü ziyaret edecekler için bir rehber olması tasarlanan kitapta, bu tasarıya uygun olarak yapılar kısa kısa tanıtılmış, bununla beraber çoğunun planının verilmesine özen gösterilmiştir.

Alanın diğer bir duayeni Doğan Kuban, editörlüğünü yaptığı *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* adlı kitapta Selçuklu türbelerini kısa ve fakat özlü bir yazıyla ele alır.³³ Bu değerlendirmesinde ayrıntıya girmeden, katalogvâri tavsiflerden uzak durarak yapı tipleri hakkında büyük bir vukufla genel yargılara ulaşabilme hususundaki yetkinliğini Selçuklu dönemi türbelerinde de göstermiş ve bu yapıları farklı bir tipolojiyle bölgesel etkileri dikkate alarak gruplandırmış ve bazılarını tanıtmıştır.

Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*³⁴ adlı kitabında, “Anadolu’da Türkler, Selçuklu çağında, ilhamlarını hangi kaynaklardan almış ve hangi ustalara yaptırmış olurlarsa olsunlar dünya mimarlık tarihinin beklisi de en alçak gönüllü, fakat tasarım olarak Mısır piramitlerinden sonra en saf, geometrisiyle kimlik kazanan kümbetleri yaratmışlardır. İznik’te Sarı Saltuk’a atfedilen kubbeli açık çardak olan Sarı Saltuk Türbesi, benzer bir geometrik saflığın Osmanlı toprak-

30 Hüsrev Tayla, “Mimar Sinan Türbeleri”, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul, 1988, s. 295-343.

31 Yıldız Demiriz, *Eyüp’de Türbeler*, Ankara, 1989.

32 Bkz. Hakkı Önkal, *Eyüp’de Bir Grup Çarduvar Açık Türbe Hakkında Notlar*, 14-16 Ekim 2009 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde düzenlenen sempozyumda okunan bildiri.

33 Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul, 2002.

34 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, 2007, s. 153.

larına da geldiğini gösterir” demesine karşılık kitabında türbelere müstakil bir bölüm ayırmamış ve Osmanlı mezar yapılarından bazılarını külliyelerle ilintili olarak, bir kısmını ise yapı tiplerinin gelişmesi, Sinan’ın yapılarından seçme örnekler ve Batılılaşma çağı örnekleri vesilesiyle ele almıştır. Bu açıklamalar ve örnekler de değişik bölümlerde anlatıldığı için Osmanlı türbeleriyle ilgili net ve bütünlük içinde kavranabilir bilgi edinmek güçleşmektedir.

Hakkı Acun’un *Bellekten*’de Aralık 1985 sayısında yayımlanan “Manisa’da ki Türbe Mimarisi” adlı çalışması,³⁵ 1999’da yayımlanan *Manisa’da Türk Devri Yapıları* adlı kitabında³⁶ genişletilerek tekrar ele alınmıştır. Saruhanoğulları ve Osmanlılar olarak iki dönemde incelenen türbelerin sayısı, ikinci yayında dokuzdan on ikiye çıkarılmış ve değişik yönleriyle değerlendirilmiştir.

2002 yılında doktora tezi olarak hazırlanıp 2007 yılında kitap haline getirilmiş bir başka çalışma, Ertan Daş’ın *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*³⁷ adlı incelemesidir. Büyük ölçüde daha önce yayımlanmış türbelerin bir araya getirildiği bir çalışma mahiyeti taşıyan kitabın, ilk bölümünün ilk yapısında, altıgen plana sahip III. Murad Türbesi ile dilimli bir gövdeye sahip Mihrişah Valide Sultan Türbesi’nin kare planlı gösterilmesi dikkatsizlikten kaynaklanmış olmalıdır. Türbeler, ayrıntıya girilmeksizin kısaca tavsif edilmiştir. Buna karşılık kitabın sonunda, türbelerin muhtelif özellikleriyle ilgili teferruatlı tabloların verilmesi, dönem türbeleri hakkında, toplu teknik bilgilerin edinilmesi imkânını vermektedir.

Doktora tezi olarak 2002 yılında tamamlanan ve 2009 yılında yayınlanarak okuyucuya sunulan bir diğer çalışma, Aziz Doğanay’ın *Osmanlı Tezyinatı, Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri, 1522-1604* adlı kitabıdır.³⁸ Klasik yayınları arasında çok kaliteli bir baskıyla sunulan eser, özellikle, ele alınan yapılara ait çok sayıdaki mimari bezeme resimleri ve çizimleri ile temayüz eder. 1522-1604 yılları arasında inşa edilmiş az sayıdaki türbe esas alınarak, çalışma, mimari kuruluş, mimari tezyinat ve değerlendirme şeklinde bölümlenmiştir. Bu zamansal sınırlandırmaya mekânsal bir sınırlama da getirilmiş ve sadece İstanbul’daki Osmanlı hanedan üyelerine ait türbeler incelenmiştir. Türbeler, yanları açık ve kapalı olmak üzere iki ana gruba ayrılmış, ancak katalogta bunlar kronolojik sırayla incelenmiştir. Yapıların zengin örneklerle bezemesel özelliklerinin etraflı bir şekilde verildiği çalışmada dikkati çeken diğer bir özellik, modern araştırmalarda kullanılan ve yerleşmiş terminoloji yerine eski kültürümüzdeki terimlerin ikamesi çabasıdır. Bunun benimsenip uygulanabilirliği zor görünmekle birlikte, alternatif terminolojinin, sanat tarihi yazı-

35 Hakkı Acun, “Manisa’da ki Türbe Mimarisi”, *Bellekten*, c. XLIX, sy. 195, Aralık 1985, Ankara, 1986.

36 A.mlf., *Manisa’da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999.

37 Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, İstanbul, 2007.

38 Aziz Doğanay, *Osmanlı Tezyinatı, Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri, 1522-1604*, İstanbul, 2009.

mında ifade gücümüzü zenginleştirebileceği de unutulmamalıdır. Mimari tanıtım ve değerlendirmeden ziyade, kataloga alınan eserlerin bezeme programlarını ve tezyinî özelliklerini tanıtmayı hedefleyen kitap, aydınlatıcı metinler eşliğinde, yukarıda da işaret edildiği üzere, çok sayıdaki çok kaliteli resimleri ve başarılı çizimleri ile gerçek bir görsel şölen sunar.

Alanla ilgili son bir eser 2009 yılında Kubbealtı Neşriyat’ın 153. kitabı olarak gün ışığına çıkan *Padişah Türbeleri*’dir.³⁹ Kapakta da vurgulandığı üzere kitap, Bülent Çetiner’un resimleri ve İ. Aydın Yüksel’in metinleriyle vücut bulmuştur. Ertuğrul Gazi’nin Söğüt’teki türbesinden başlayarak Sultan Vahdetin’in Şam’daki kabrini de içine alan 29 suluboya büyük boy resim, Aydın Yüksel’in menkabelerle süslediği metinlerinin eşliğinde; zaferleri, hüznüleri, yükselişi, çöküşü, destansı maceraları ve şehzade ölümleri ile birlikte bütün bir Osmanlı tarihinin resm-i geçidini verir. Küçültülmüş halleri ile iki sıra halindeki 28 resim bu resm-i geçidi daha arka ve ön kapakta sunar. Aslında Osmanlı sultanları adına yapılmış ve içinde sultanların medfun buldukları türbe sayısı, Ayasofya yapılar topluluğuna ait Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim’e tahsis edilen vaftizhane dâhil, 21’dir. Yukarıda zikredilenlerden ayrı olarak Murad Hüdavendigâr ve Kanunî’ye ait makam türbeleri ile V. Murad’ın Havatin Türbesi’ndeki kabrinin ilâvesi ve Ayasofya haziresindeki türbelerin ikişer resminin verilmesi sayıyı arttırmıştır. Suluboya resimlerin bütün orijinal özelliklerini aksettiren nefis baskı ve şiirsel bir anlatımla kaleme alınmış metindeki titizlik 119 sahifelik bu büyük boy kitaba, bir sanat kitabı niteliği kazandırmıştır. Esasen müellif kitabına başlarken “Bu bir tarih kitabı değildir” demek suretiyle bir albümü tafsil ettiğini açıklamak ister.

Türbelerin tanıtımı, tipolojilerin belirlenmesi ve üslup hususiyetlerinin tesbiti gibi hususlarda yukarıda zikredilen doyurucu ve birbirini tamamlayıcı çalışmalar yapılmış olmakla beraber, problemlı yapıların analitik değerlendirmelerine yönelik araştırmalar sınırlı ölçülerdedir. Aidiyet, tarihlendirme, restitüsyon ve restorasyon problemleri gibi tek tek yapıların incelenmesiyle çözülebilecek özel ve menşe meselesi, kripta, mumyalama ve çevre etkileri gibi konularda yapılacak genel araştırmalara ihtiyaç vardır.

Türkiye’nin millî hudutları dâhilinde bulunan, başlangıcından Cumhuriyet’e kadarki döneme ait türbelerin tam bir envanteri henüz tek bir araştırmada toplanmış değildir.⁴⁰ Ölü gömme, ölü kültü, mezar ve mezar anıtı geleceği bağlamında, konuyu bir bütünlük içinde ele alan ve Anadolu mezar yapılarını bu çerçevede değerlendiren antropolojik ve arkeolojik verilere dayalı araştırmaların yapılması alana önemli katkı sağlayacaktır.

39 İ. Aydın Yüksel, *Padişah Türbeleri*, İstanbul, 2009.

40 DEÜ SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden Işıl Türkman, yüksek lisans tezini bu konuda hazırlamaktadır.

Bu mülahazalardan sonra son söz olarak; türbelerin ayrıntılı tipolojilerini belirleyerek modern dönemdeki araştırmacılara rehber olan çalışmalarını nedeniyle M. Oluş Arık ve Haluk Karamağaralı'yı, künbed tarzındaki hemen hemen bütün türbeleri ayrıntılı çizimleri eşliğinde tanıtan Orhan Cezmi Tuncer'i, akademik çalışmalarının büyük bir bölümünü türbelere vakfeden bu satırların yazarını ve yine, diğer sanat tarihi çalışmalarında olduğu gibi bu alanda da öncü kimliği ile Oktay Aslanapa'yı, derin vukufu, geniş tahlil gücü ve sağlıklı genel yargıları ile Doğan Kuban'ı ve nihayet çok geniş bir coğrafyadaki çok sayıda yapı arasında türbeleri de belgeler ışığında tanımamıza imkân veren araştırmalarıyla Ekrem Hakkı Ayverdi'yi bu alana verdikleri katkılar nedeniyle tekrar anmak bir kadirşinashlık olarak telakki edilmelidir.

Türkiye'de Türbe Mimarisi Araştırmaları

Hakkı ÖNKAL

Özet

Türkiye'de türbe mimarlık tarihi araştırmaları, Ahmed Tevhid'in "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri" adlı, bir grup türbeyi münhasıran ele alan makalesi dikkate alındığında, yaklaşık bir yüzyılı geride bırakmıştır.

Bizim bu kısa çalışmamızda, Türkiye'deki türbe mimarisi ile ilgili Türk araştırmacılarının çalışmaları ana temayı teşkil etmiş, yapıları tek tek ele alan makaleler ile bunları kültürel ve folklorik yönleriyle inceleyen çalışmalar konu dışı bırakılmıştır.

Türkiye'de bir döneme ait türbeleri bilimsel bir yöntemle inceleyen M. Oluş Arık'ın "Beylikler Devri Sonuna Kadar Anadolu Türbeleri" adlı doktora çalışması, türbelerin tipolojilerinin belirlenmesinde ve bu tipolojinin benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Haluk Karamağaralı'nın diğer yapılar arasında türbeleri de ele alan "Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserlerinin Plan ve Form Özellikleri" adlı doçentlik çalışması, türbe tipolojisi bakımından ayrı bir kaynak olmuştur. Türbeleri belli bir tip çerçevesinde inceleyen araştırmacı ise, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler" adlı çalışması ile Metin Sözen'dir. Bu metotla Ali Kılıcı, baldaken tarzı türbeleri incelemiştir. E. H. Ayverdi, başlangıcından Fatih devrinin sonuna kadar Osmanlı mimarlık tarihini araştıran dört ciltlik kitabında çok sayıda türbenin tanımını da yapmıştır. İ. Aydın Yüksel, E. H. Ayverdi'nin metoduyla Fatih'ten sonraki üç sultanın dönemini esas alan çalışmalar yapmıştır. Türk sanatının tanıtımında büyük hizmetleri olan Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II* ve *Osmanlı Devri Mimarisi* adlı kitaplarıyla Türk türbe mimarisinin tanınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. R. H. Ünal, az tanınan bazı Doğu Anadolu türbelerini, uzun bir makalesinde etraflı bir şekilde tanıtmıştır. O. C. Tuncer'in "Anadolu Kümbetleri I, II, III" adlı doktora çalışması ile H. Önkal'ın "Anadolu Selçuklu Türbeleri" adını taşıyan doktora ve "Osmanlı Hanedan Türbeleri" adlı doçentlik çalışmaları birer el kitabı olma hüviyetini kazanmıştır. Behçet Ünsal'ın türbe stilleri üzerindeki araştırması, G. Öney'in İran ve Anadolu tür-

belerini mukayese eden incelemesi, A. Kuran ile H. Tayla’nın Sinan’ın türbeleri üzerine yaptıkları çalışmalar, Y. Demiriz’in Eyüp türbelerini tanıtan kitabı alana katkı sağlayan araştırmalar olarak hatırlanmalıdır. D. Kuban’ın Selçuklu ve Osmanlı mezar yapıları üzerine değerlendirmeleri araştırmacılar için yön verici mahiyettedir. Son olarak, son yıllarda yayımlanan E. Daş’ın “Erken Dönem Osmanlı Türbeleri”, A. Doğanay’ın *Osmanlı Tezvinatı* ve İ. A. Yüksel’in “Padişah Türbeleri”ni zikretmek yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türbe, Kule-Mezar, Türbe Araştırmaları, Yayınlar, Değerlendirme-Kritik

Studies in Turkey in Tombs Architecture

Hakkı ÖNKAL

Abstract

The studies on tomb architecture in Turkey have evolved over nearly a century after Ahmed Vefik’s article entitled “The Tombs of the First Six Sultans in Bursa” that exclusively dealt with a group of tombs.

This brief article focuses on the works of Turkish scholars related to tomb architecture in Turkey and in doing so, it leaves out those articles addressing the individual structures with their cultural and folkloric aspects.

The dissertation by M. Oluş Arık entitled “Anatolian Tombs Until the End of the Beylikates” that analyzes the tomb of a specified period in Turkey under a scientific method has played an important role in determining the tomb typologies. Another source in this sense has been Haluk Karamağaralı’s study on “Plan and Form Qualities of Religious Architectural Monuments in Anatolia After the Mongolian Invasion” that deals with tombs among other structures. The scholar examining tombs within the context of a particular type is Metin Sözen in “Eyvan-type Mausoleums in Anatolia.” Ali Kılıcı, along the same lines, has examined baldachin style mausoleums. E.H. Ayverdi has introduced numerous tombs in his four-volume work on Ottoman architectural history from its beginning until the end of Fatih’s reign. Applying the same method, İ. Aydın Yüksel has worked on the three sultans following Fatih. Known for his great contribution to the promotion of Turkish art, Oktay Aslanapa has been a pioneer in Turkish tomb architecture with his two books, *Turkish Art II* and *Ottoman Architecture*. R.H. Ünal has introduced the lesser known East Anatolian tombs in a long article. O.C. Tuncer’s dissertation “Vaults of Anatolia I, II, III” and H. Önkal’s “Tombs of Seljuk Rums” and “Ottoman Dynastical Tombs” deserve to be qualified as hand manuals. Moreover, Behçet Ünsal’s study of tomb styles, G. Öney’s comparison of tombs in Iran and Anatolia and Y. Demiriz’s book on Eyüp tombs have all contributed greatly to the field. D. Kuban’s evaluations on Seljuk and Ottoman tombstones have for long guided the scholars in the field. Finally, the most recent works by E. Daş, “Early Ottoman Tombs,” A. Doğanay, *Ottoman Ornaments* and İ. A. Yüksel, “Sultan Tombs” should be noted.

Keywords: Tomb, Tower-Tomb, Tomb Research, Publications, Evaluation-Review